

Alvin Plantinga:

Tudás és keresztény meggyőződés,

ford. Paár Tamás,

Budapest, Casparus Kiadó,

2023. 304 oldal, 5900 Ft

Szabados Ádám

ÉSZSZERŰ HIT RACIONÁLIS IGAZOLÁS NÉLKÜL?

A Casparus Kiadó jóvoltából immár magyarul is olvasható Alvin Plantinga *Knowledge and Christian Belief* című műve. A Paár Tamás fordításában és Békefi Bálint szaklektorálásával (valamint kettejük felvezetésével) megjelent *Tudás és keresztény meggyőződés*² a Garancia-trilógia³ harmadik kötetének rövidített változata, amelyben a nemzetközi híró amerikai filozófus összefoglalja ismeretelmélete keresztény meggyőződéssel kapcsolatos tézisét. A könyv jelentőségét részben az adja, hogy ez az első Plantinga-mű, amely végre magyarul is részévé válhat a vallásfilozófiai párbeszédnek. Az amerikai szerző természetesen hazánkban sem ismeretlen az episztemológiával foglalkozók körében, a *Stanford Encyclopedia of Philosophy* 2019-es rangsorolása szerint a 43. legtöbbet hivatkozott kortárs filozófus (több mint húszezer hivatkozással), kritikusai szerint is egyedülálló szerepe volt a keresztény filozófiai gondolkodás huszadik századi reneszánszában.

Talán még fontosabb, hogy Plantinga könyve hidat képez a teológia és a filozófia kutatásterületei között, hiszen a tudás és a keresztény meggyőződés kapcsolatának vizsgálata joggal tart számot mindkét diszciplína érdeklődésére. Időről időre mind teológiai, mind filozófiai körökben fölvetődik ugyanis a

1 PLANTINGA, Alvin: *Knowledge and Christian Belief*, Grand Rapids, Eerdmans, 2015.

2 PLANTINGA, Alvin: *Tudás és keresztény meggyőződés*, Budapest, Casparus Kiadó, 2023.

3 PLANTINGA, Alvin: *Warrant: The Current Debate*, New York, Oxford University Press, 1993.; Uő.: *Warrant and Proper Function*, Oxford, Oxford University Press, 1993.; Uő.: *Warranted Christian Belief*, New York, Oxford University Press, 2000.

kérdés, hogy vannak-e a keresztény hitnek észszerű alapjai, amelyekre a meggyőződés támaszkodhat. Van azonban egy másik, ezt megelőző filozófiai kérdés is: vajon észszerű-e azt feltételezni, hogy a keresztény meggyőződéshez szükséges igazolni a keresztény hit észszerű alapjait? A két kérdés nem ugyanaz. Bizonyos értelemben ennek a különbségnek a felmutatása a könyv egyik célja, hiszen az analitikus bölcseleti irány képviselőjeként Plantinga azt a nézetét fejt ki, hogy filozófiai nézőpontból a keresztény meggyőződés kényszerítő erejű érvek *nélkül* is lehet racionális.

A szerző először azt a kérdést teszi fel, hogy létezhet-e egyáltalán Isten létével kapcsolatos keresztény meggyőződés. Kanttal száll vitába, aki lehetetlennek tartotta, hogy a „magában való dolgokról” valódi tudásunk lehessen. Plantinga szerint az az állítás, hogy Istenről nem tudunk gondolkodni, maga is Istenről szóló állítás. „Ha nem tudunk Istenről gondolkodni, akkor képtelenek vagyunk elmondani, hogy nem tudunk róla gondolkodni.” (65). Plantinga zárójelbe is teszi ezt az ellenvetést, és abból indul ki, hogy elvben igenis létezhet keresztény tartalmú tudás és meggyőződés, inkább azt az állítást igyekszik megcáfolni, hogy a keresztény meggyőződés szükségszerűen irracionális, igazolatlan vagy valami más okból intellektuálisan elégtelen. Elsősorban Freud és Marx kereszténységgel szembeni kritikáira válaszul Plantinga amellet érvel, hogy nincs olyan logikai szükségszerűség, amelyenkről „a gyanú mesterei” beszélnek. Azt azonban szerinte is érdemes megvizsgálni, hogy lehet-e egyáltalán a keresztény hit garantált, vagyis rendelkezhet-e olyan tulajdonsággal, amely megkülönbözteti a pusztá meggyőződéstől.

Az amerikai filozófus ezen a ponton kapcsolja össze a filozófiát a teológiával, mégpedig Kálvin János *sensus divinitatis*ről és Aquinói Szent Tamás *természetes, de homályos tudásról* szóló elképzeléseivel. Plantinga szerint észszerű azt feltételezni, hogy ha igaz a keresztény meggyőződés tartalma, akkor létezhet az is, amit Kálvin *a Szentlélek belső bizonyágtételének*, Tamás pedig *a hitre indító Isten belső ösztönzésének* nevez. Plantinga az „A/K-modell” rövidítést használja erre a lehetőségre. „Az A/K-modell alapján [...] az Istenről szóló természetes tudáshoz nem következtetés vagy érvelés útján jutunk el (például a természeti teológia híres istenérvei által), hanem egy sokkal közvetlenebb módon.” (113) E tekintetben a *sensus divinitatis* az *a priori* tudáshoz hasonló, amelyet megfelelően alapvetőnek tarthatunk a meggyőződéshez. Anélkül, hogy *de facto* tudnánk, hogy Isten nem létezik, nem jelenthetjük ki, hogy a létéről szóló meggyőződés *de jure* nem lehet megfelelően alapvető és garantált tudás. Sőt, ha a keresztény meggyőződés tartalma *de facto* igaz, akkor számolnunk kell a bűn értelemre gyakorolt hatásával, a hit szerepével és a Szentlélek szívben végzett meggyőző munkájával, amely lehetővé teszi, hogy garantált meggyőződésről beszélhessünk. *De jure* tehát nincs logikai probléma az A/K-moddal.

A könyv különösen erős része az utolsó négy fejezet, amelyben Plantinga a keresztény hit észszerűségével kapcsolatos ellenvetéseket és potenciális *megdöntőket* veszi sorra. A könyv 7. részében J. L. Mackie ellenvetését igyekszik cáfolni, aki képtelenségnek nevezi, hogy a tapasztalat bármiféle érvet szolgáltathat a teizmus központi tanítása mellett. Plantinga szerint Mackie ellenvetése egyszerű félreértés, mert a keresztény meggyőződést tudományos hipotézisként kezeli, holott a *sensus divinitatis* és a Szentlélek belső ösztönzése nem azért idéznek elő meggyőződést, mert észszerűen magyaráznak jelenségeket.

Az A/K-modell a meggyőződés számára közvetlenebb, de szintén érvényes és alapvető garanciát nyújt. Nem minden tapasztalóból levezetett tudás ilyen, de a tapasztalat igenis garantálhat meggyőződést, garantálhatja akár a keresztény meggyőződést is. Az azonban Plantinga szerint is jogos kérdés, hogy vannak-e olyan tényszerű okok, amelyek megkérdőjelezzik a garancia érvényességét. Ezeket nevezi *megdöntőknek*, olyan érveknek, amelyek ha nem is teszik lehetetlenné a garantált hitet, aláássák annak plauzibilitását.

A 8–10. fejezetekben három lehetséges megdöntőt vizsgál meg. Az első a *történeti bibliakritika*. A történeti bibliakritikáról mint lehetséges megdöntőről szóló fejezet teológiai szempontból is figyelemre méltó. Plantinga filozófiai alapon kétféle Szentírás-tudományt különböztet meg egymástól: egyrészt a tradicionális bibliatudományt (olyan képviselőkkel, mint Khrüszosztomosz, Ágoston, Aquinói, Kálvin, Edwards, illetve mai követőik), amely elfogadja, hogy a Biblia Isten ihletett igéje, másrészt a felvilágosodás filozófiai premisszáira építő történeti bibliakritikát. A kétfajta Szentírás-tudományt nem a módszerei, hanem az előfeltevései különböztetik meg egymástól, hiszen a hagyományos bibliatudományt művelők is használják ugyanazokat a módszereket, mint a bibliakritikusok, „a különbség abban mutatkozik meg, amit feltételeznek vagy adottnak vesznek a projektjük során” (215). Míg a hagyományos bibliatudomány a keresztény hit alapelemeit veszi adottnak, mint Isten léte vagy a Szentírás ihletettsége, a történeti bibliakritika az ész autonómiáját vagy a tapasztalat elsődlegességét feltételezi, és ezeknek veti alá a Szentírás igazságigényét. A különböző végeredmény nem az alkalmazott módszertől, hanem az előfeltevésektől függ.

Plantinga a történeti bibliakritikán belül is megkülönböztet két irányzatot. Az egyiket Troeltsch-féle⁴ bibliakritikának, a másikat Duhem-féle⁵ bibliakritikának nevezi. A Troeltsch-féle bibliakritika az ún. „analógia-elv” alapján eleve kizárja Isten beavatkozását a világba. A Plantinga által Duhem-féle bibliatudománynak nevezett megközelítés nem zárja ki, de az eltérő világnézetű kutatók közti tudományos projekt lehetősége érdekében egyszerűen nem veszi figyelembe az isteni beavatkozás lehetőségét. A végeredmény azonban ugyanaz: a történeti bibliakritika eleve úgy van kalibrálva, hogy lehetetlenné válik a tradicionális bibliamagyarázat igazolása. A módszertani naturalizmus⁶ (vagy módszertani *ateizmus*, ahogy Peter Berger⁷ nevezte) projektje a tradicionális bibliatudomány számára ezért Plantinga szerint kevés támponttal szolgál, az eredményei filozófiai értelemben pedig egyáltalán nem tekinthetők megdöntőnek.

A szerző további két lehetséges megdöntőt is megvizsgál: a pluralizmus és a rossz problémáját. A *pluralizmus* problémája egyszerűen fogalmazva arról szól, hogy a világnézeti sokszínűséget látva a keresztény felismeri: a meggyőződését mások nem osztják. A pluralizmus képezhet *episztemikus* megdöntőt, amely a meggyőződés szilárdságát

4 Ernst Troeltsch (1865–1923) német liberális teológus, vallásfilozófus, vallástörténész.

5 Pierre Duhem (1861–1916) francia elméleti fizikus, tudományfilozófus és tudománytörténész.

6 Plantinga egyik legismertebb tudományfilozófiai esszéje éppen ezzel a címmel jelent meg: *Methodological Naturalism, Origins and Design*, 18. évfolyam, 1997/1, 18–27.

7 BERGER, Peter L.: *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Garden City, Doubleday & Company, 1967, 100.

rendíti meg, vagy *erkölcsi* megdöntőt, mely szerint az exkluzív meggyőződés arrogáns, egoista, beképzelt, ezért erkölcsileg nem tartható. A megdöntő mindkét válfaja lényegében önkényesnek nevezi a keresztény hit választását. Ez valóban csökkentheti hívőkben a garancia mértékét, de Plantinga szerint nem szükségszerű, hogy így legyen. Sok esetben a pluralizmus felismerése és az azzal való szembesülés éppen ellenkező hatást vált ki: elvezethet az illető vallási életének újraértékeléséhez, felrázódásához, elmélyültebb megértéséhez, és végül nagyobb meggyőződéshez. A pluralizmus tehát „nem feltétlenül szolgált megdöntőt a keresztény meggyőződés számára” (237).

Az utolsó fejezetben Plantinga „a teista meggyőződés legfélelmetesebb lehetséges megdöntőjére” (239) tér rá: a rossz problémájára. A világban tapasztalható szenvedés és gonosz léte sokak szemében a keresztény meggyőződés legerősebb megdöntője. Plantinga Hume ismert érvéből indul ki, amely arról szól, hogy ha Isten mindenható, akkor nem jó, ha jó, akkor nem mindenható, vagyis a rossz fényében a keresztény istenkép nem lehetséges. Plantinga szerint ma már „széles körben elismerik, hogy nincs közvetlen ellentmondás vagy szükségszerű tévedés abban, ha valaki egyszerre fogadja el Isten és a rossz létét; a rossz létezése logikailag nem összeegyeztethetetlen [...] egy mindenható, mindentudó és tökéletesen jó Isten létezésével” (243).⁸ Ez azonban nem jelenti azt, hogy az érv ne is érződne egyes emberek számára megdöntőnek. Ha logikailag nem is bizonyítható, sokak számára mégis valószínűnek tűnhet, hogy a gonosz fényében nem létezhet egy mindenható és jó Isten. Vajon mi oldhatja fel ezt a dilemmát?

Plantinga a válaszában arra mutat rá, hogy keresztény nézőpontból (különösen az A/K-modell alapján) egy elképzelt, teljesen racionális személy számára a probléma nem szolgál megdöntőként, mert a teljesen racionális személy a bűn torzító hatása nélkül tisztán látja Isten jóságát, hatalmát, dicsőségét, tökéletességét, vonzását. A legjobb kognitív képességei birtokában lévő ember inkább azt feltételezi, hogy Istennek jó oka van a gonosz létének megengedésére, mintsem azt, hogy Isten nem létezik, nem mindenható, vagy nem jó. De mi van a többi (valóban létező) hívővel, aki nem teljesen racionális? A gonosz problémája összezavarhatja a hívő elméjét (erre maga a Biblia is szolgált példákot), de megdöntőnek azért elégtelen, mert a többi meggyőződéstől is függ, amelyekre hat a bűn, és adott esetben a Szentlélek ösztönzése és a hit. Az A/K-modellben a gonosz problémája nem megdöntő.

Plantinga világossá teszi, hogy elvileg lehetnek a keresztény meggyőződésnek sikeres megdöntői, de a három legerősebb megdöntő közelebről megvizsgálva biztosan elégtelen. Ez pedig továbbra is nyitva hagyja azt a filozófiai lehetőséget, hogy a keresztény hit racionális igazolás nélkül is garantált legyen. A *Tudás és keresztény meggyőződés* nem kívánja bizonyítani a keresztény hit igazságát, ehelyett azt bizonyítja, hogy a keresztény meggyőződés enélkül is észszerű lehet. Ez egy sokkal fontosabb állítás. Hívő teológusként (aki helyesnek tartja az A/K-modellt) egyetértek Plantinga fő tézisével, az érvelését meggyőzőnek és hasznosnak találok, a könyvet ezért a bölcsélet szerelmesei mellett teológusoknak és hívőknek is jó szívvel ajánlom.

8 A logikai probléma feloldásának egyik lehetséges útját maga Plantinga is felvázolta *God, Freedom, and Evil*, (Grand Rapids, Eerdmans, 1978) című könyvében.